

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
історичний факультет
кафедра історії України

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
з теми **«Методика вивчення в середній школі питання про громадські
гуманітарні організації в Україні у роки Першої світової війни»**

Виконав: здобувач вищої освіти
освітньої програми Середня освіта (історія)
спеціальності А 4 Середня освіта
предметної спеціальності
денної форми здобуття освіт (за
предметними спеціальностями)
предметної спеціальності А 4.03 Середня
освіта (Історія та громадянська освіта)
СПРИНЧУК Андрій
Керівник КЛІЩИСЬКИЙ П.В.,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України
Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2025

ЗМІСТ

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження

1.1. Аналіз навчальної та історичної літератури

1.2. Характеристика джерел

1.3. Методологія дослідження

Розділ 2. Громадські гуманітарні організації в Україні в роки Першої світової війни: історичний аспект

2.1. Діяльність централізованих установ у наданні допомоги постраждалим від війни

2.2. Приватна і релігійна благодійність на території України в роки війни

Розділ 3. Теоретико-методичні засади викладання питання про громадські гуманітарні організації у школі

3.1. Шкільний курс історії України: місце теми у навчальних програмах та підручниках

3.2. Методичні підходи до вивчення теми у школі

3.3. Методика проведення уроків та позакласних заходів з теми

Висновки

Список використаних джерел та літератури

ВСТУП

Актуальність дослідження. Період Першої світової війни став часом значного посилення громадської благодійності, яка розвивалася ще активніше, ніж у попередні мирні десятиліття. У цей час спостерігалось розширення мережі державних, церковних і громадських організацій та товариств, що займалися допомогою військовим і цивільному населенню, потерпілому від масштабних воєнних подій.

Війна чітко висвітлила економічну та політичну неспроможність самодержавного уряду, який виявився неготовим оперативно й ефективно організувати управління країною та військовим господарством, особливо в медико-санітарній сфері. У відповідь на бюрократичну повільність влади та її нездатність забезпечити належну підтримку армії й населення активізувалися громадські сили, проявилися самоврядні ініціативи й прагнення суспільства брати участь у благодійній діяльності. Уже в перші дні війни ліберальні кола, пов'язані з органами місцевого самоврядування, створили загальноросійські гуманітарні структури – Земський і Міський союзи допомоги хворим та пораненим воїнам. Ці об'єднання спиралися на широку сітку місцевих комітетів, які діяли й на всій території українських губерній. Паралельно з цим, під впливом патріотичного піднесення, почуття милосердя та усвідомлення необхідності соціального захисту тих, хто постраждав від війни, представники різних соціальних груп – підприємці, поміщики, службовці, науковці, медики, студенти, домовласники та інші – організовували в кожному українському губернському та повітовому центрі благодійні комітети, товариства, попечительства та інші структури на підтримку жертв війни.

Попри важливість цих процесів, питання висвітлення та осмислення ролі громадських гуманітарних організацій у шкільній історичній освіті

потребує поглибленого науково-методичного опрацювання. Сучасна українська школа має не лише передавати учням фактичний матеріал, а й сприяти формуванню громадянської свідомості, критичного мислення та цінностей гуманізму. Саме тому актуальним є розроблення ефективної методики вивчення діяльності гуманітарних організацій у роки Першої світової війни, що допоможе школярам краще зрозуміти суспільні процеси минулого та їхній вплив на сьогодення.

Актуальність теми також зумовлена потребою осучаснення змісту історичної освіти відповідно до нових дослідницьких підходів, оновлення навчальних програм та зростаючої уваги до історії повсякдення, соціальної історії й історії громадянського суспільства. Вивчення досвіду українських гуманітарних організацій у роки війни сприяє формуванню цілісного погляду на історичний процес і дозволяє учням осмислити механізми громадської взаємодії у кризових умовах. Таким чином, тема органічно відповідає ціннісним та компетентнісним орієнтирам сучасної освіти.

Об'єктом дослідження виступає процес навчання історії у закладах загальної середньої освіти, зокрема методика викладання теми з історії України, пов'язаної з подіями Першої світової війни.

Предметом дослідження є історичний контекст функціонування, методичні підходи, форми, методи, засоби та педагогічні умови ефективного вивчення в середній школі питання про діяльність громадських гуманітарних організацій в Україні в роки Першої світової війни.

Метою даної магістерської роботи є розроблення теоретичного фактажу та обґрунтування методики вивчення питання про громадські гуманітарні організації в Україні в роки Першої світової війни у курсі історії середньої школи. Для досягнення поставленої мети передбачається аналіз історіографії проблеми, визначення педагогічного потенціалу теми, розроблення методичних прийомів і навчальних матеріалів, а також експериментальна перевірка їхньої ефективності в освітньому процесі.

Для досягнення мети ми поставили такі **наукові завдання**:

- з'ясувати стан вивчення проблеми, її джерельну базу та методологію;
- дослідити масштаби благодійної діяльності централізованих установ у наданні допомоги постраждалим від війни (РТЧХ, ВЗС, ВСМ);
- охарактеризувати приватну і релігійна благодійність на території України;
- розкрити теоретико-методичні засади викладання питання про громадські гуманітарні організації у школі.

Хронологічні межі робіт охоплюють період від початку Першої світової війни (липень 1914 р.) і до кінця лютого 1917 р. Це пояснюється тим, що саме у цей час діяльність громадських гуманітарних організацій і товариств набула найбільш сталого розвитку.

Географічні межі дослідження охоплюють три правобережних українських губерній Російської імперії (Київську, Подільську і Волинську).

Практичне значення дослідження впливає з того, що фактичні матеріали роботи можуть бути використані при написанні рефератів, курсових робіт з історії України, при викладанні курсу історії України в школах і вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дипломної роботи обговорювались на засіданнях кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка а також часткового викладені автором у публікації на тему «Громадська благодійність на території України в період Першої світової війни (1914-1917 рр.): методичні підходи до розкриття теми у закладах загальної середньої освіти».

Структура дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на вісім параграфів, висновків, та списку використаних джерел і літератури.

ВИСНОВКИ

Отже, питання діяльності громадських гуманітарних організацій на українських землях у період Першої світової війни, зокрема їхня робота з опіки воїнів і цивільного населення, лише протягом останнього десятиліття стало предметом активнішої уваги науковців. Проте й досі воно опрацьоване неповно, переважно фрагментарно та лише в окремих напрямках. Наявний архівний та опублікований матеріал дав змогу автору здійснити всебічний узагальнювальний аналіз діяльності громадських структур, що опікувалися військовими та населенням у прифронтових районах.

Перша світова війна спричинила виникнення гострої соціальної проблеми – масового біженства, яке охопило практично всі держави-учасниці війни. Російська імперія не була винятком. Інтенсивні бойові дії 1914–1915 рр. на її західних теренах призвели до примусового переселення значних груп мирного населення. На ранньому етапі відповідальність за підтримку біженців переважно покладалася на державні інституції, однак масштаби гуманітарної кризи зумовили потребу у швидких і рішучих діях, оскільки традиційні форми опіки вже не відповідали рівню викликів.

Для розв'язання проблем, спричинених масовим переміщенням населення, державі довелося налагодити тісну співпрацю з громадськими санітарними та добродійними структурами, серед яких особливо важливу роль відіграло Російське товариство Червоного Хреста. Саме залучення цих організацій до лікування, забезпечення харчами й необхідними речами дозволило частково зменшити гуманітарні втрати, характерні для тотальних воєн XX ст.

Паралельно ліберальні кола буржуазії та дворянства, пов'язані з органами земського й міського самоврядування, заснували загальноросійські гуманітарні інституції допомоги пораненим та хворим військовослужбовцям

– Всеросійський земський союз та Всеросійський союз міст. На українських землях їхня діяльність спиралася на широку систему місцевих структур: губернських і повітових комітетів ВЗС, міських та обласних комітетів ВСМ, а також створених згодом фронтових органів. До цих установ активно долучалися не лише працівники самоврядування, а й місцева інтелігенція – лікарі, громадські діячі, студенти та інші. Особливо помітною була участь представників українського національного руху в роботі Комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту.

Серед усіх громадських благодійних об'єднань, що діяли на території Правобережної України в роки Першої світової війни, найбільш масштабною й різноплановою діяльністю вирізнявся Всеросійський земський союз. Його губернські та повітові комітети, а особливо Комітет ВЗС Південно-Західного фронту, забезпечували суттєву підтримку армії та цивільним мешканцям, передусім біженцям. Мережа медичних, санітарно-епідемічних, харчових, виробничих, транспортних, будівельних та навчально-виховних закладів, створених Земським союзом, фактично охопила весь регіон, включно з прифронтовими територіями. Завдяки значному державному фінансуванню ВЗС перетворився на відчутного конкурента урядових структур у сфері медико-санітарної допомоги військовим і мирному населенню. Загалом діяльність земських комітетів, які спиралася на механізми місцевого самоврядування, виявилася доволі результативною та стала важливою складовою розв'язання гострих гуманітарних проблем періоду війни, демонструючи приклад суспільної солідарності на основі гуманістичних цінностей.

Важливий внесок у підтримку поранених, цивільних мешканців, дітей-сиріт, родин фронтовиків і біженців здійснювали й загальноросійські благодійні організації, опікувані членами імператорської родини. Найпомітнішими серед них були Тетянинський комітет допомоги постраждалому населенню, очолюваний великою княжною Тетяною Миколаївною, Товариство допомоги пораненим солдатам і їхнім родинам, а

також Романовський комітет, що займався підтримкою дітей-сиріт із сільської місцевості, які перебували під покровительством Миколи II. Осередки цих організацій діяли у багатьох містах і повітах українських губерній. Особливо активною була діяльність відділень Тетянинського комітету, насамперед київського. Фінансована переважно державою, але частково й за рахунок пожертв громадян, ця мережа здійснювала значний обсяг допомоги населенню. Важливу роль на українських землях відігравали й національні благодійні товариства – польські, єврейські, латиські тощо. Серед них активністю вирізнялося й українське «Товариство з надання допомоги постраждалому населенню Півдня Росії».

Окремої уваги потребує й проблема представлення воєн у системі освіти, адже вона пов'язана з низкою моральних і методичних викликів. Постає питання: яким має бути виклад історії війни? Чи варто презентувати її лише як трагедію, чи як подію, що може сприяти консолідації суспільства й пробудженню патріотичних почуттів, самопожертви, солідарності? Сучасна історіографія пропонує відповіді, які можуть стати основою для оновлених освітніх підходів до викладу Першої світової війни.

По-перше, представлення війни як тотального індустріального конфлікту дозволяє пояснити масштаби насильства та нові форми ведення бойових дій – хоча й без спроби їх виправдати. По-друге, однією з ознак тотальної війни стало стирання меж між лінією фронту та «домашнім» тилом: цивільні водночас були і учасниками, і жертвами конфлікту. Аналіз моделей поведінки, емоційного і фізичного досвіду різних груп населення допомагає краще зрозуміти багатовимірний вплив війни на українське суспільство, виявити відмінності у мотиваціях та уявленнях людей залежно від місця проживання, етнічної чи соціальної належності.

Такий підхід уможливорює глибше та більш комплексне представлення історії Першої світової війни у шкільній освіті, показуючи її як складне явище з різними рівнями сприйняття та наслідками для різних верств населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Опубліковані джерела

1. Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2022. 260 с.
2. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti> (дата звернення: 25.10.2025)
3. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914 – 1918 рр.): монографія; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків: ХНАМГ, 2010. 360 с.
4. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Наказ МОНУ від 03.08.2022 №698. URL: www.mon.gov.ua
5. Комитет Ее Императорского Высочества великой княжны Татьяны Николаевны по оказанию временной помощи пострадавшим от военных бедствий. 14 сентября 1914 г. – январь 1916 г. Т. 1. Петроград, 1916. 509 с.
6. Краткий обзор деятельности Российского Общества Красного Креста по оказанию помощи больным и раненым воинам на театре войны с Австро-Венгрией, Германией и Турцией в 1914-1915 гг. Доклад общему собранию гг. членов РОКК 28 февраля 1916 года. Петроград: Государственная Типография, 1916. 91 с.
7. Краткие сведения о деятельности Комитета членов Государственной думы по оказании помощи раненым и пострадавшим во время войны (составлена за период времени с 1 августа 1914 по 1 апреля 1915 года). – Петроград: Государственная типография, 1915. 46 с.

8. Краткий обзор деятельности общества для оказания помощи населению Юга России, пострадавшего от военных действий за время от 14 мая 1915 года по 1 июля 1916 года. Киев: Б.и., 1916. 23 с.

9. Краткий отчет деятельности Киевского общества для оказания помощи еврейскому населению пострадавшему от военных действий по 1 ноября 1915 г. Киев: Б.и., 1915. 67 с.

10. Краткий очерк деятельности Всероссийского земского союза (январь 1916 г.). Киев: Б.в., 1916. 56 с.

11. Краткий очерк деятельности закупочной комиссии комитета Юго-Западного фронта Всероссийского земского союза с 19 ноября 1915 года по 15 октября 1916 года. Киев: Б.в., 1917. 63 с.

12. Краткий очерк деятельности отдела эвакуации при главном комитете Всероссийского союза городов (Возникновение отдела). Москва: Б.в., 1916. 22 с.

13. Очерк деятельности Всероссийского Союза Городов. 1914-1915 г. Москва, 1916. 239 с.

14. Очерк деятельности Комитета Ее Императорского Величества Великой княжны Татьяны Николаевны по оказанию временной помощи пострадавшим от военных действий со дня основания по 1 января 1916 г. Петроград, 1915. 27 с.

15. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень / Упор. В. Шевченко; [ред. кол. В.А. Смолій (голова), О.П. Реєнт (відповідальний редактор) та ін.]. Київ: «Видавництво «Кліо», 2015. 800 с.

16. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. Постанова КМУ від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: www.mon.gov.ua

17. Список лиц, состоящих на службе Российского общества Красного Креста в районе армий Юго-Западного фронта, к 1 января 1916 года. Киев: Печатня М.Е. Кондратченко, 1916. 25 с.

2. Мемуари

- 18.Брусилов А.А. Мои воспоминания. Москва: Воениздат, 1983. 256 с.
- 19.Григор'єв Г. У старому Києві. Київ: Радянський письменник, 1961. 357 с.
- 20.Григоріїв Н. Спогади «руїнника» про те, як ми руйнували тюрми народів, а будували свою хату. Львів: Б.в., 1937. 262 с.
- 21.Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920). Мюнхен, 1969. 543 с.
- 22.Приходько В. Під сонцем Поділля. Львів: Червона калина, 1935. 251 с.
- 23.Рид Д. Вдоль фронта. Москва: Земля и фабрика, 1928. 324 с.

3. Періодика

- 24.Влияние войны на Юго-Западный край // Экономическая жизнь Подолии. 1915. №3. С. 47–49.
- 25.Из деятельности Киевского губернского комитета ВЗС (Помощь беженцам) // Киевская земская газета. 1916. №5. 26 янв. С. 6–7.
- 26.Из деятельности комитета Юго-Западного фронта ВЗС (Баннные и прачечные отряды) // Киевская земская газета. 1916. №19. 15 мар. С. 12–13.
27. Из деятельности Комитета Юго-Западного фронта ВЗС // Киевская земская газета. 1916. №3. 19 янв. С. 12–13.
28. Из деятельности Комитета Юго-Западного фронта ВЗС (Питание беженцев) // Киевская земская газета. 1916. №7. 3 февр. С. 8.
29. Из деятельности Комитета Юго-Западного фронта ВЗС (Помощь беженцам) // Киевская земская газета. 1916. №11. 16 февр. С. 14–16.
- 30.О зубо-врачебных кабинетах на фронте // Бюллетень Комитета Юго-западного фронта Всероссийского земского союза. 1916. №26. 28 авг. С. 7.
- 31.Оказание помощи семьям запасных и ратников ополчения в Киевской губернии // Киевлянин. 1914. №202. 24 июля. С. 3.

32.Открытие в Киеве формировочного пункта медицинских учреждений Комитета Юго-Западного фронта // Бюллетень Комитета Юго-западного фронта Всероссийского земского союза. 1916. №21. 24 июл. С. 15.

33.Питательный пункт для раненых на Дубенском вокзале // Волынские епархиальные ведомости. 1914. №36. 4 сент. С. 608.

34.Подольский епархиальный лазарет для больных и раненых воинов // Православная Подолия. 1915. №4. 4 янв. С. 36–41.

35.Подольский епархиальный лазарет для больных и раненых воинов (24 декабря 1914 года – 24 июня 1915 года) // Православная Подолия. 1915. №28. 12 июля. С. 1309–1317.

36.Помощь хозяйствам лиц призванных на войну // Экономическая жизнь Подолии. 1915. №1. С. 76.

37.Солдатские лавки Всероссийского Земского союза при армии Юго-Западного фронта // Бюллетень Комитета Юго-западного фронта Всероссийского земского союза. 1916. №33. 16 окт. С. 1–3.

4. Монографії і статті

38.Байдак М. Громадська діяльність як спосіб емансипації жінки в роки Першої світової війни (на прикладі українок Галичини). Українознавчий альманах. Київ, 2015. Вип. 18. С. 119–123.

39.Байдак М., «Жінка із фронту» (на матеріалах особових джерел Галичини періоду Першої світової війни). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія «Історія». Тернопіль, 2014. Вип. 1. Част. 2. С. 191–198.

40.Безена І., Карпань І. Трансформації змісту шкільної історичної освіти: вивчення подій та суспільного розвитку. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 66. С. 11–16.

41.Безена І. Шкільний підручник з історії: від ідеї до готового продукту. Наукові записки Центральноукраїнського педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Педагогіка. 2023. С. 20-26.

42. Білавич І. В., Білавич Г. В., Савчук Б. П. Український горожанський комітет як репрезентант соціального захисту українців (1918-1921). Modern directions of theoretical and applied researches. 2017. URL: <https://sworld.education/konfer46/99.pdf>

43. Божко Н., Цубов Л. Благодійницька та меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького у царині культурно-мистецької спадщини. Historical and Cultural Studies. 2015. Vol. 2. № 1. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/hcs/vsi-vypusky/vypusk-2-nomer-1-2015/blagodiynnytska-ta-mecenatska-diyalnist-mytropolyta-andreya>

44. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна / упор. О. Рєєнт; [ред. кол. В.А. Смолій (голова), О.П. Рєєнт (відповідальний редактор) та ін.]. Київ: «Видавництво «Кліо», 2013. 784 с.

45. Волковинський В.М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ: Інститут Історії України, 2004. Вип. IV. С. 52-69.

46. Гельмгольц. Справочная книга по призрению раненых и увеченных нижних чинов и их семейств (со всеми доп. и измен. по 20 февраля 1915 г.). 1-е изд. Киев: Б.в., 1915. 146 с.

47. Гельмгольц. Справочная книга по призрению раненых и увеченных нижних чинов и их семейств (со всеми доп. и измен. по 1 февраля 1916 г.). 2-е изд. Киев: Б.в., 1916. 162 с.

48. Герасимов Т. Ю. Благодійництво як індикатор суспільних настроїв у містах Правобережної України в період Першої світової війни (1914–1917 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. Вип. 47. С. 89–92.

49. Герасимов Т. Ю., Романюк І. М. Прояви зворотного боку благодійності в містах Правобережної України в період Першої світової війни (1914–1917 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за

заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 2. Ч. 1. С. 127–130.

50.Гісем О. В. Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. Освіти. Харків: Ранок, 2018. 256 с.

51.Горний М. Трагедія Холмщини та Підляшшя у Першій світовій війні // Перша світова війна: Історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. Чернівці, 22 – 24 вересня 1998 р. / Ю. Макар (відп. ред.). Чернівці: Рута, 2000. С. 148–154.

52.Гупан Н. Здобутки та проблеми українського історичного підручникотворення у контексті сучасної російсько-української війни. Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.) / Запорізький національний університет. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 67–71.

53.Гупан Н., Ремех Т., Сєрова Г. Розвиток громадянської активності та патріотизму учнів на уроках предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі: методичні рекомендації. [Електронне видання]. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 133 с.

54.Гуцало Л., Горпинич О. Карикатури і меми на уроках історії під час вивчення Першої світової війни 1918–1918 рр. Матеріали Третього всеукраїнського науково-методичного семінару «Методика використання історичних джерел в процесі підготовки і написання наукових робіт здобувачами вищої освіти»: Збірник наукових праць. 2023. Вип. 2. С. 15-19.

55.Гуцало Л., Маркевич О. Актуальні проблеми історії та методики її викладання в профільній школі. Методичні рекомендації до семінарських занять для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)». Житомир: Вид-во ЖДУ, 2023. 78 с.

56.Донік О.М. Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності // Український історичний журнал. 2014. №3. С. 22-37.

57.Донік О. Гуманітарна допомога військовим і цивільному населенню в Україні (1914–1918): внесок комітетів Земського союзу. Війна: держава, суспільство, особа. Збірник наукових статей. Гол. ред. акад. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. С. 231–253.

58.Донік О. М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914 – 1918 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. IV. Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. С. 155–182.

59.Дубінський В.А. Методика викладання історії в школі: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. 2-е вид., виправлене і доповнене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. 86 с.

60.Дудко О. Між історіографією і дидактикою: Перша світова війна у шкільних підручниках з історії України. Історія, пам'ять, політика. Збірн. статей. Упор. Г. Касьянов. О. Гайдай. Київ: Інститут історії України НАН, 2016. С. 101–111.

61.Жванко Л.М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914-1918). Харків: Апостроф, 2012. 567 с.

62.Жванко Л.М. Евакуація біженців першої світової війни: допомога на шляхах руху українськими землями (літо-осінь 1915 р.) // Історична пам'ять. 2015. №32. С. 23-37.

63.Жванко Л.М. Процес формування етнічних комітетів допомоги біженцям на українських землях в роки Першої світової війни // Український історичний журнал. 2014. №3. С. 38-55.

64. Желіба О. Перша світова війна в програмах з історії українських шкіл. Перша світова війна в долях народів Європи та світу. Ніжин: НДУ імені Гоголя, 2014. С. 258-269.

65. Загребельна Н., Коляда І. Велика війна: українство і благодійність (1914 – 1917 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2006. 193 с.

66. Загребельна Н. І. Провідні гуманітарні громадські організації в Україні у період Першої світової війни: створення, структура, соціальна база, джерела фінансування // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2003. Вип. VI. С. 255–269.

67. Загряцков А. Д. Всероссийский Земский Союз. (Общие принципы организации и юридическая природа). – Петроград: Издание журнала "Земское Дело", 1915. 29 с.

68. Заполовський В., Осадчук С. Слідами забутої війни 1914–1918 рр. в Буковині. Чернівці: Рута, 1998. 47 с.

69. Звонарьова Л.В. Використання історичних фактів за допомогою візуалізації. Українські студії в європейському контексті. 2024. № 9. С. 124-132.

70. Золотарьова К. Використання мультимедійних технологій на уроках історії у закладах середньої освіти. Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.) / Запорізький національний університет. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 233–239.

71. Казимиров Н. Я. Земство и Всероссийский Земский союз. Москва: Изд-во Т-ва И.Н. Кушнерев, 1914. 39 с.

72. Кармалюк С. П. Діяльність організацій Червоного хреста в Україні в 1867-1920 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т. Кам'янець-Подільський, 1998. 183 с.

73. Кишкин Н. Фронтальная работа Союза городов летом 1916 года. Москва: Городская типография, 1916. 31 с.

74.Кліщинський П.В. Громадсько-благодійна робота підрозділів Всеросійського земського союзу у Правобережній Україні в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.) // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. Вип. 5.: на пошану професора М.Б. Петрова. С. 116-125.

75.Кліщинський П. Громадська діяльність релігійних установ Подільської губернії під час Першої світової війни // Освіта і наука на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т.13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. С. 381-385.

76.Кліщинський П. Громадсько-політичне життя в Київській губернії під час Першої світової війни // Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського державного університету. Кам'янець-Подільський, 2006. Вип. 3. С. 17-28.

77.Кліщинський П.В. Проблема біженців та спроби її вирішення командуванням Південно-Західного фронту в роки Першої світової війни // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Т. 21.: На пошану професора О.М. Завальнюка. С. 276-282.

78.Кліщинський П.В. Релігійні установи у громадському житті Поділля в роки Першої світової війни // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2014). Хмельницький: ІРД, 2014. С. 379-384.

79.Концепція та програми викладання історії України у школі (проект) / упорядкування та редакція Яковенко Н., Ведмідь Л. Київ, 2009. 87 с.

80.Кульчицький С.В., Лебедєва Ю.В. Історія України, підручник для 10 класу (рівень стандарту, академічний рівень). Київ: Генеза, 2012. 253 с.

81.Лазанська Т.І. Німці-виселенці українських губерній у роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. IV. Київ, Інститут історії України НАН України, 2002. С. 84–110.

82.Лозинський А., Великий Р., Лозинська С. Добродійна діяльність українських магнатів у роки Першої світової війни. Соціальне партнерство та міжвідомча взаємодія у вирішенні актуальних проблем інклюзії: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 22 листопада 2019 р.). Чернівці: Технодрук, 2019. С. 156-160.

83.Мазнюк В. Сповідь великої політики: матеріали до уроку на тему «Перша світова війна». Історія в школах України. 1998. № 1. С 43-46.

84.Малієнко Ю. Наскрізнi вiмiння концепт Державного стандарту базової середньої освіти і ресурс підручникотворення. Проблеми сучасного підручника. Вип. 30. 2023. С. 66-72.

85.Методичні рекомендації щодо викладання історії, громадянської освіти та правознавства у 2025/2026 н.р. URL: <https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-istoriyi-gromadyanskoyi-osvity-ta-pravoznavstva-u-2025-2026-n-r/>

86.Мінгазутдінов О. Громадсько-політична обстановка в Києві на початку Першої світової війни (на матеріалах періодичної преси) // Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали міжнародної наукової конференції 14-15 травня 1998 р. Київ, 1998. С. 51-56.

87.Мороз П., Мороз І. Особливості використання фотодокументів при вивченні історії в школі. Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.) / Запорізький національний університет. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 128–132.

88.Ореховський В.О. Російське Товариство Червоного Хреста та допомога цивільному населенню в роки Першої світової війни (1914-1918). URL: <http://oaji.net/articles/2015/1739-431336423.pdf>

89.Патер І. Перемишль і Перемишльщина під час російської окупації у березні-червні 1915 року (За матеріалами ЦДІА України у Львові) // Перемишль і Перемиська земля протягом віків: Зб. наук. пр. і матеріалів міжнар. наук. конференції. 24 – 25 червня 1994 р., Перемишль. / Під ред. С. Заброварного. Перемишль – Львів, 1996. С. 159-168.

90. Петрович І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м.: Політична бібліотека, 1917. 118 с.

91.Пижик А. М., Черевичний Г. С. Методика викладання історії в школі: навчально-методичні рекомендації до вивчення дисципліни та проходження педагогічної практики студентами. 2-е перероблене та доповнене видання. Київ:ТОВ «Видавництво «Юстон», 2020. 125 с.

92.Полякова Л., Пачев С. Тема «Взаємодопомога та підтримка в умовах Першої світової війни в Західній Україні» при вивченні Першої світової війни у закладах освіти. Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.) / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 285–290.

93.Пометун О. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів. Проблеми сучасного підручника. 2020. Вип. 24. С. 241–255.

94.Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

95.Прометун О.І., Гупан Н.М. Історія України. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту, академічний рівень. Київ: Оріон, 2012. 256 с.

96.Пометун О., Гупан Н. Якою бути шкільній програмі з історії України. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710792/2/%D0%B0.pdf>

97.Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: [Б. в.]. 2007. 95 с.

98.Ресєнт О. П. Світова війна і загострення суспільної кризи в Україні // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнар. наук. конф. 14 – 15 травня 1998 р. / П.М. Чернега (відп. ред.); Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Кмів, 1998. С. 7 – 12.

99.Сердюк О. В. Біженство в Україні під час Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. IV. Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. С. 111-132.

100. Сорочинська Н. М., Мартинюк О. О. Всесвітня історія. Історія України. [інтегрований курс] : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. 224 с.

101. Сотніченко В. Диференціація процесу формотворення знань на основі структурування змісту навчального матеріалу (на прикладі теми «Перша світова війна», 10 кл.). Історія в школі. 1999. №7. С. 25-28.

102. Струкевич О. К. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2018. 240 с.

103. Ступак Ф. Я. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.). Київ: Хрещатик, 1998. 208 с.

104. Ступак Ф. Я. Благочинна діяльність на початку XX ст. // Перша світова війна: Історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. Чернівці, 22–24 вересня 1998 р. Чернівці: Рута, 2000. С. 148–154.

105. Сулига І. Г. Південно-Західні комітети Всеросійського земського союзу в Україні на початку Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. III. Київ, Ін-т історії України, 2001. С. 234–239.

106. Томаченко О.В. Трансформація змісту шкільних програм з історії (1989-2010). Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки. 2012. Вип. 33. С. 192–200.

107. Турченко Ф.Г. Історія України 10 клас. Профільний рівень. Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2011. 302 с.
108. Харлан О. Д. Перша світова війна в сучасній українській літературі: особливості осмислення. Закарпатські філологічні студії. 2023. Вип. 29. С. 322–326.
109. Шапошнікова Н. О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. 174 с.
110. Якимчук О.І. Компетентнісний підхід в освіті: українські реалії. Мультиверсум. Філософський альманах. 2020. Вип. 2. С. 193–206.
111. Яковенко Н. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України. URL: <http://www.prev.novadoba.org.ua/history/data/development/yakovenko.rtf>.